

باغ و عمارت بهارستان

عطاالله منشوری

از مرگ سپهسالار تا حدودی به عنف بود بدین جهت برخی از مومنین نماز در این مسجد را با اکراره به جای می‌آوردند.

طرح نقشه عمارت بهارستان و همچنین مسجد و نظارت بر عملیات ساختمانی آنها را میرزا مهدی خان شقاقی بر عهده داشت. نقشه سرسرا و پله‌های عمارت بهارستان شبیه راه پله‌های عمارت سلطنتی قصرباکینگهام در لندن بود که مهدی خان شقاقی قبلاً آن را دیده بود و پس از اتمام آن بسیار مورد توجه قرار گرفت و یک کیسه پول که شصت تومان سکه طلا در آن بود به عنوان انعام نیز دریافت کرد.

در باغ میرزا حسین خان سپهسالار علاوه بر عمارت یاد شده ساختمان دیگری نیز وجود داشت که اندرونی سپهسالار بود و احتمالاً توسط حاج علی خان مقدم مراغه‌ای بنیاد شده بود که بعدها در قسمتی از آن کتابخانه مجلس احداث گردید.

قمرالسلطنه همسر میرزا حسین خان سپهسالار همه ساله در دهه اول ماه محرم در عمارت اندرونی، بزرگترین مراسم عزاداری و تعزیه و شبیه خوانی را برگزار می‌کرد که تمام شرکت کنندگان آن زن بودند و همین که زنان از پشت اندرون می‌گذشتند، خواجه‌ها روی آنها را می‌گشودند [که مرد نباشند] و سپس اجازه ورود به داخل اندرونی را می‌دادند.

پس از فوت میرزا حسین خان سپهسالار در ۲۱ ذیحجه ۱۲۹۸ ه.ق

باغ و عمارت بهارستان که در خارج دروازه شمیران و بیرون از شهر واقع شده بود از املاک خان بابا خان سردار ایروانی معروف به باغ سردار بود. پس از فوت نامبرده و تقسیم باغ مزبور حدود سال ۱۲۷۰ ه. ق حاج علی خان مقدم حاجب الدوله اراضی باغ بهارستان کنونی و محل مدرسه عالی سپهسالار را از محمد حسن خان سردار به مبلغ هشت هزار تومان خریداری نمود.

این باغ دارای درختان میوه خصوصاً آلبالوی فراوان بود و قنادها آلبالوها را روی درختها در شکر می‌گرفتند و حاج علی خان، ناصرالدین شاه را که نقل آلبالو را دوست می‌داشت دعوت می‌کرد که با دست خودش آنها را از درخت بچیند.

باغ بهارستان مدت زیادی در تملک حاج علی خان مقدم باقی نماند و او به سبب عیاشی‌ها و ولخرجیهای خود ناچار شد آن را به گرو بگذارد و باغ مزبور در سال ۱۲۸۰ ه. ق در دو نوبت یکبار سه دانگ و بار دیگر دو دانگ و نیم آن نزد پاشا خان امین الملک گرو گذاشته شد.

حاج علی خان در سال ۱۲۸۵ درگذشت و در سال ۱۲۸۹ ه. ق پاشاخان امین الملک پنج دانگ و نیم بهارستان را که در رهن او بود به حاج میرزا حسین خان سپهسالار قزوینی فروخت. خریدار بر خلاف قباله هر شش دانگ را تصرف کرد و کاخ بهارستان و مسجد سپهسالار را بنا نمود. چون تصرف این باغ و مسجد بعد

چون وی فرزندی نداشت ناصرالدین شاه باغ و عمارت بهارستان را تصرف کرد اما عمارت اندرونی همچنان در اختیار قمرالسلطنه قرار داشت. ناصرالدین شاه نگهداری بهارستان را به یحیی خان معتمد الملک برادر سپهسالار سپرد. به هر حال بهارستان چه در زمان حیات و چه بعد از فوت یحیی خان عمارت دولتی بشمار می‌رفت.

نام بهارستان را هم همین زمان روی آن گذاردند که اسم و سابقه مالکیت میرزا حسین خان فراموش شود. یحیی خان نیز بهارستان را پیشکش دولت کرد و جزء اموال دولتی در آمد. ساختمان مسجد و مدرسه سپهسالار که در جنوب باغ واقع بود نیز از اقدامات میرزا حسین خان سپهسالار قزوینی (صدر اعظم ناصرالدین شاه) بود که در سال ۱۲۹۶ هـ. ق بنیانگذاری شد. طرح این مدرسه و مسجد را نیز میرزا مهدی خان شقاقی ممتحن الدوله تهیه نمود. همان طوری که قبلاً گفته شد میرزا حسین خان در سال ۱۲۹۸ در مشهد درگذشت و عمرش وفا نکرد که بنای مدرسه را تمام شده ببیند و اتمام آن به امر ناصرالدین شاه توسط یحیی خان در مدت چندین سال انجام پذیرفت و اولین نماز جماعت در این مکان توسط حاج شیخ جعفر مجتهد شوشتری برگزار شد. مسجد و مدرسه سپهسالار به طول تقریبی ۶۲ و عرض ۶۱ متر در دو طبقه با حجره‌هایی جهت طلاب است و گنبد عظیم آن کمتر از گنبد مساجد بزرگ صفویه نیست. سطح گنبد ۴۳ در ۴۱ متر و ارتفاع آن ۳۷ متر است و درب اصلی و جلو خان و سر در عظیم آن در ضلع غربی و حاشیه خیابان بهارستان قرار دارد.

گوشه و کنار میدان بهارستان جمع شده بودند، اکثراً مبتلا به نکام و ذات الریه شدند و جان را فدای تماشای این جشن کردند. پس از مرگ ناصرالدین شاه و به سلطنت رسیدن مظفرالدین شاه و درخواست برقراری نظام مشروطه که با مخالفت‌های عین الدوله و پاکشته و مجروح شدن تعداد زیادی از مردم مواجه شد، فرمان مشروطیت توسط مظفرالدین شاه در ۱۴ ربیع الثانی ۱۳۲۴ سرانجام با مجاهدتهای سید محمد طباطبایی و سید عبدالله بهبهانی صادر گردید.

طاق هفت کاسه معروف به طاق معلق و کاشیکاری‌های زیبای آن توسط استاد جعفر خان معمارباشی کاشانی ساخته شده که از شاهکارهای هنری به شمار می‌رود و سپهسالار به عنوان جایزه یک عبا و صد تومان به او هدیه داده بود. قمرالسلطنه همسر سپهسالار در سال ۱۳۰۹ هـ. ق درگذشت و عمارت اندرونی بهارستان نیز به تصرف شاه درآمد و ناصرالدین شاه نیز این عمارت را به ملیجک بخشید.

میرزا نصرالله خان نائینی مشیرالدوله دستور داد عمارت بهارستان را برای افتتاح مجلس شورای ملی آماده کنند. اما نمایندگان گروه‌های مختلف مردم به علت اینکه این مکان در وسط شهر واقع نبوده و مجلس باید در وسط شهر باشد که در دسترس عموم مردم قرار گیرد، و از طرفی اجازه ورثه مرحوم سپهسالار لازم بود، از حضور در جلسه جمعه ۲۶ جمادی الثانی ۱۳۲۴ خودداری کرده و قرار شد که از روز شنبه جلسات مجلس در مدرسه نظام که یکی از بناهای واقع در ارگ سلطنتی بود برگزار شود.

ملیجک (عزیزالسلطان) عمارت واگذاری شده را عزیزیه نامید و با انجام تغییراتی آن را به محل عیش و عشرت خویش اختصاص داد. ناصرالدین شاه دختر خود، اخترالدوله را برای عزیزالسلطان نامزد کرد و پس از چندی در سال ۱۳۱۲ هـ. ق اخترالدوله به عقد عزیزالسلطان در آمد و با برگزاری مراسم باشکوهی در باغ بهارستان، عزالدوله برادر ناصرالدین شاه عروس و داماد را دست به دست داد. عروسی عزیزالسلطان در شب بسیار سردی اتفاق افتاد و مردم بیکار تهران که برای تماشای مراسم عروسی در

در ۲۷ شعبان ۱۳۲۴ نمایندگان مجلس طی نامه‌ای از صدراعظم خواستند که عمارت بهارستان را بطور موقت برای انعقاد مجلس

در چند ماه اول برقراری جلسات مجلس، محوطه باغ بهارستان به سبب ورود کالسکه و درشکه به خاطر سر و صدای مهترها و درشکه چی‌ها و بوی تعفن اسبها و قاطرها وضع مطلوبی نداشت و باعث اهانت مسلم و آشکار به ساحت مجلس شورای ملی و وکلا و برگزیدگان ملت بود. علیهذا با انتخاب محمود خان احتشام السلطنه به ریاست مجلس به دستور نامبرده از دخول درشکه و کالسکه و اسب و قاطر مطلقاً جلوگیری شد و هیچ کس اجازه نداشت سواره داخل محوطه باغ بهارستان بشود و اولین کسی که این دستور را اجرا کرد خود رئیس مجلس بود.

در دوره استبداد صغیر عمارت بهارستان مورد تعرض کلنل لیاخوف فرمانده قشون محمد علی شاه قرار گرفت و توپها از هر سو به طرف مجلس شلیک شدند و عده بسیاری از آزادی خواهان طی حدود چهار ساعت جنگ شهید و مجروح گشتند.

عمارت بهارستان و نقاط اطراف و خانه ظل السلطان و مغازه‌های دور تا دور میدان مورد تعرض، تعدی و چپاول غارتگران واقع شد و اشیاء واجناس بسیار نفیس و گرانبها، قالیهای وزین، چلچراغهای قیمتی، تابلوهای نقاشی گرانبها و بسیاری اشیاء ارزشمند مورد دستبرد قرار گرفت.

ولی پس از شکست نیروهای طرفدار محمد علی شاه به علت مجاهدت و سرسختی آزادیخواهان و استقرار دوباره مشروطیت در ایران بازسازی و تعمیر ساختمان بهارستان آغاز و حدود دو سال به طول انجامید و برای افتتاح مجلس دوم آماده شد.

از دوره دوم مجلس بود که استفاده از میز و صندلی معمول گشت و محل استقرار نمایندگان، ارباب جراید، اعیان و شاهزادگان و تماشاچیان مشخص گردید.

از آنجایی که عمارت اندرونی و بخش عمده‌ای از بهارستان در تصرف غلام علی خان عزیز السلطان بود، از این رو در سال

اختصاص دهند چون ساختمان مدرسه نظام از طرفی مناسب نبود و عمارت بهارستان نیز بدون استفاده مانده بود. لذا نامه نمایندگان توسط مشیرالدوله به عرض مظفرالدین شاه رسید و دستور داده شد عمارت بهارستان عجالاً به مجلس شورای ملی اختصاص یابد تا بعد محل مناسبی تهیه گردد. از اینرو عمارت بهارستان در اختیار مجلس قرار گرفت و در اول ماه رمضان سال ۱۳۲۴ اولین جلسه مجلس در آنجا منعقد گردید.

در روز دوشنبه ۲۳ شوال ۱۳۲۴ هـ.ق لوحه سر در مجلس را به نام دارالشورای ملی ایران طی برنامه با شکوهی با عنوان عدل مظفر که به حساب ابجد ۱۳۲۴ یعنی سال امضاء فرمان بود نصب نمودند.

سردر باغ بهارستان به هنگام تشکیل مجلس شورای ملی همان سردری بود که به دستور میرزا حسین خان سپهسالار ساخته شده بود که دارای شش ستون بلند و در چوبی بزرگی بود و با عمارت آجری مجاور هماهنگی خاصی داشت. لوحه دارالشورای ملی ایران و عدل مظفر بر روی صفحه چوبی بالای در و دو مجسمه شیر که خورشیدی از پشت آنها طالع بود و تاج شاهنشاهی را در میان داشت بر بالای سر در نصب گردیده بود.

حریق عمارت بهارستان دو ساعت و نیم به طول انجامید . جرزها فرو ریخت و عمارت به ویرانه‌ای تبدیل شد. خسارت وارده روی هم رفته مبلغ هفتاد هزار تومان بالغ می‌شد و علت حریق نیز سرایت آتش از لوله بخاری به تیرهای زیر شیروانی اعلام شد. از آنجایی که مجلس تحت بیمه شرکت آلیانس و کمپانی فاولر بود مبلغ خسارت توسط آنان پرداخت گردید.

در جریان بازسازی ساختمان بهارستان از برخی از سبکهای معماری اروپائی نیز استفاده شد و چهره ساختمان کاملاً دگرگون گردید. در سال ۱۳۱۵ شمسی نمای شمالی بهارستان توسط استاد حسین طاهرزاده بهزاد، با توجه به معماری هخامنشی و تقلید از کاخ آپادانا بدون هماهنگی با سایر قسمتها تعمیر و ساختمان دچار اختلاف سبک و دگرگونی شد.

بازسازی دوباره سقف تالار مجلس نیز توسط استاد حسین لرزاده، معمار هنرمند انجام شد که مورد تحسین بسیار کلیه نمایندگان و یک مهندس خارجی مامور بازسازی به نام فوردر قرار گرفت.

در سال ۱۳۱۲ شمسی استاد محمد غفاری (کمال الملک) توسط ارباب کیخسرو شاهرخ تعدادی از تابلوهای نفیس خود را تقدیم مجلس شورای ملی کرد که عبارت بودند از:

- ۱- قالی تصویر رامبراند نقاش معروف هلندی
- ۲- قالی صورت کمال الملک
- ۳- قالی دورنمایی از جاده شمیران
- ۴- تابلو به قبر گذاردن حضرت مسیح
- ۵- صورت رامبراند ۶- سن ماتیو نویسنده انجیل از شاهکارهای رامبراند (کپی)
- ۷- مجلس فالگیری
- ۸- دورنمای دماوند

۱۳۰۱ و در دوره چهارم، کار پرداز مجلس مرحوم کیخسرو شاهرخ نماینده زرتشتیان با پول نمایندگان ضمن تشریفات رسمی ثبتی، اندرونی و بقیه قسمتهای باقیمانده را به تصرف مجلس شورای ملی در آورد و قبالة آن نیز به نام میرزا حسین خان پیرنیا (موتمن الملک) رئیس مجلس شورای ملی نوشته شد. نامبرده از دوره دوم تا دوره هفتم، نماینده تهران و رئیس مجلس بود. ولی از دوره هفتم به بعد نمایندگی مجلس را نپذیرفت.

پس از تشکیل مجلس شورای ملی همه ساله چند روزی مراسم سوگواری حضرت حسین بن علی (ع) در باغ بهارستان برگزار می‌شد. در سال ۱۳۰۶ چون مجلس اعتباری برای این کار نداشت، بدین سبب کارپرداز مجلس طی نامه‌ای از وزارت مالیه تقاضای سالانه مبلغ ۲۵۰۰ تومان جهت این امر خواستار شد که سرانجام با اعتباری برابر با ۱۷۵۰ تومان موافقت گردید.

در روز ۲۰ آذر ماه ۱۳۱۰ خورشیدی ساعت ۱۰ و ۳۰ دقیقه آتشی در شیروانی اتاق جلسه خصوصی مجلس شورای ملی شروع شد. قسمت آتش گرفته درست در وسط عمارت قرار داشت و طولی نکشید که شعله‌های آتش به بقیه نقاط نیز سرایت نمود. از آنجایی که خطر سرایت آتش به تالار زیبای آئینه بهارستان حتمی بنظر می‌رسید مستخدمین تمام وسایل از قبیل تابلوهای گرانبها، پرده‌ها و صندلیهای تالار را خارج نمودند اما چلچراغ وسط و سایر چراغ‌های دیواری در آتش سوخت. جهت جلوگیری از سرایت آتش به تالار آئینه، سقف عمارت متصل به آن را خراب کردند و همین اقدام از سرایت آتش به تالار جلوگیری کرد. اطفاء

بر گیرنده تاج کیانی در این نوسازی جای خود را به دو شیری داد که دست چپ خود را بر روی کره‌ای قرار داده و در دست راست شمشیری داشتند و خورشیدی از پشت آنها طالع بود. لوحه عدل مظفر نیز در قاب فلزی در میان سر در عمارت قرار گرفت. پس از پیروزی انقلاب اسلامی دو شیر سر در عمارت و لوحه عدل مظفر برداشته شد و به کتابخانه مجلس شورا، در جوار ساختمان بهارستان منتقل گردید.

در باغ بهارستان مجسمه‌ای نصب شده است که نشانگر فرشته آزادی است با دو بال و نیزه‌ای در دست که اهریمن استبداد را زیر پای خود گرفته است. این مجسمه متعلق به جعفر قلی خان اسعد بختیاری (سردار اسعد) از سران آزادیخواهی دوره استبداد صغیر بود. پس از درگذشت وی شیرازه زندگی خانواده نامبرده از هم گسیخت و مبالغ زیادی بدهکار شدند و تعداد شش قلم از اشیاء این خانواده که مجسمه فرشته آزادی نیز شامل آنها می شد به مبلغ چهارده هزار ریال به مجلس شورای ملی فروخته شد. مجسمه فرشته آزادی در ابتدا به رنگ زرد سوخته بود ولی پس از

حدود یک سال پس از بازسازی عمارت بهارستان روز پنجشنبه پنجم فروردین ماه ۱۳۱۲ سر در تاریخی بهارستان تخریب و برای آن سردری ساخته شد که با دیواره‌های نرده‌ای هماهنگی داشته باشد.

به هنگام تخریب سر در مجلس در میان سنگها بطری ای بدست آمد که نامه‌ای به خط و زبان فرانسوی در آن جای داشت. خط متعلق به فابیوس بوتال مهندس فرانسوی بود بدین مضمون که این سردر به تاریخ ۱۵ فوریه ۱۸۸۱ میلادی در برابر ناصرالدین شاه و به سرپرستی استاد غلام و سنگتراشی میرزا علی اکبر ساخته شد.

لوحه عدل مظفر و دارالشورای ملی ایران و مجسمه دو شیر در

۹- تصویر یک کبک

۱۰- آخوند مصری

۱۱- پرتره عضدالملک

۱۲- آبرنگ معروف به مولانا

انتقال، به رنگ فرشته سفید جامه آزادی در آمد که غول سیاه استبداد را در زیر نیزه و پای خود مضمحل کرده است .

پس از وقایع شهریور ۱۳۲۰ پسر و برادر سردار اسعد توسط علی دشتی نویسنده معروف و نماینده وقت مجلس، ضمن نامه‌ای پول دریافت شده را برگشت داده و آن اشیاء را به مجلس هدیه کردند. مرحوم محتشم السلطنه اسفندیاری رئیس مجلس نیز طی نامه‌ای به خانواده سردار اسعد از خدمات آن مرحوم سپاسگزاری کرد و دستور داد پلاکی تحت عنوان قدردانی از خدمات سردار اسعد بختیاری به مشروطیت تهیه و به اشیاء مزبور الصاق شود.

در سال ۱۳۲۰ و در بحبوحه جنگ جهانی دوم برای مقابله با کمبود مواد غذایی تصمیم گرفته شد هر کسی در حدود امکانات خود با کاشتن مواد غذایی جهت رفع این کمبود اقدام کند و مجلس شورای ملی نیز پیش قدم شد و اقدام به کشت حبوبات و سبزیجات و سایر مواد کاشتنی خوراکی در تمام باغ بهارستان به جای چمن و گل کاری نمود.

روز سه شنبه ۵ آذر ماه ۱۳۷۳ عمارت تاریخی بهارستان که شاخص‌ترین یادگار انقلاب مشروطیت است بار دیگر آتش گرفت و از ساعت ۵ بامداد تا ۸ و نیم صبح بیش از ۷۰ درصد ساختمان

سوزی مصون ماند.

بازسازی عمارت بهارستان از اواخر سال ۱۳۷۳ توسط وزارت مسکن و شهرسازی آغاز و ۵ سال طول کشید و بصورت بسیار مطلوبی به انجام رسید.

ساختمان جدید مجلس در مساحتی بالغ بر ۲۶ هزار متر مربع شامل تالار اصلی به گنجایش ۴۰۰ نماینده و جایگاه تماشاگران به ظرفیت ۷۵۰ نفر می‌باشد. در این محوطه ساختمان‌های کمیسیون‌های مجلس شورای اسلامی، دفاتر هیئت رئیسه سازمان‌های اداری، هیئت دولت و شورای نگهبان در زمینی به مساحت ۱۶ هزار متر مربع قرار دارد. زمین مجموعه قدیم و جدید بهارستان با پارکینگ به ظرفیت ۴۵۰ اتومبیل حدود ۱۳ هکتار مساحت دارد.

این یادگار تاریخی و با ارزش ایران در سال ۱۳۵۶ در فهرست بناهای ملی و تاریخی به ثبت رسیده است. ■

منابع و مأخذ:

حجت بلاغی- عبدالله مستوفی- خاطرات اعتمادالسلطنه- دوستعلی معیرالممالک- ناظم الاسلام کرمانی (تاریخ بیداری ایرانیان)- سیف الله وحیدنیا (خاطرات وحید)- سلیم ادیب الحکما (داستان باستان)- محمد جواد مشکور (تاریخ ایران زمین)- بنیامین گرین ویلر (سفرنامه بنجامین)- یحیی دولت آبادی (حیات یحیی)- روزنامه مجلس- مسعود نوربخش (تهران به روایت تاریخ)- جمشید ضرغام (تندیس آزادی)

